

بافتنی‌های چوبی و حصیری سنتی؛ به کارگیری ابزارهای ساده

جهت تولید

شهرزاد دوستی*

چکیده

فرهنگ، نقشه راه و شناخت انسان‌هاست و صنایع دستی بخشی ارزشمند از فرهنگ مردم و پل ارتباطی هنر - صنعت و هویت بین نسلی است که تداوم آن از گذشته تا به امروز نوعی پیوند و انسجام درون فرهنگی را نشان می‌دهد. ایران از اقوام با آداب و رسوم متنوعی تشکیل شده که هر کدام از این اقوام با توجه به تاریخ و فرهنگ خود، در صنایع دستی و هنرهای سنتی حرف‌های بسیاری برای گفتن دارند. صنایع دستی در ایران نماد حیات اقتصاد خانواده است و امروزه به عنوان جلوه‌ای از تولیدات غیرنفتی بیش از پیش می‌تواند مورد توجه و حمایت قرار گیرد. کم‌هزینه بودن، آموزش کوتاه مدت، بازار و ارزش افزوده مناسب از ویژگی‌های صنایع دستی است و احیای صنایع دستی می‌تواند به اقتصاد مقاومتی یاری رساند. در واقع صنایع دستی پلی میان اقتصاد و فرهنگ است و با توسعه آن، نه تنها به اشتغال‌زایی و اقتصاد کمک کرده‌ایم بلکه گام بلندی در جهت معرفی فرهنگ اصیل ایرانی برداشته‌ایم. اقتصاد و صنایع فرهنگی به عنوان منابعی پایان‌ناپذیر در تولید ثروت به شمار می‌رود. از این رو، کشور می‌تواند در استراتژی‌ها و برنامه‌های توسعه خود، از حداکثر پتانسیل‌های صنایع فرهنگی بهره‌مند گردد. این مقاله با روش اسنادی به معرفی صنایع چوبی و حصیری با هدف معرفی و اعتلای تولیدات داخلی در جهت اقتصاد مقاومتی نگارش شده است.

کلیدواژه‌ها: اقتصاد خانواده، اقتصاد مقاومتی، دختران و بانوان، صنایع دستی چوبی، صنایع دستی حصیری، فرهنگ مردم

۳۶ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

مقدمه

در گستره ایران زمین، فرهنگ غنی، طبیعت زیبا و هنرهای فراوانی نهفته است. هنر - صنعت بومی (صنایع دستی)، از جمله آثار هنری مردم ایران است که شامل دست‌ساخته‌ها و ابداعاتی می‌شود که هنرمندان با کم‌ترین سواد و ساده‌ترین امکانات، در نهایت زیبایی آنها را خلق کرده‌اند.

زنان که نیمی از جمعیت کشورمان را شامل می‌شوند، حلقه اتصال فرهنگ، هنر و هویت، از گذشته تا به امروز بوده‌اند. زنان هنرمند و پرتلاش عشایری، روستایی و شهری، از هر لحظه حیات خود برای تولید بهره می‌گیرند و نماد واقعی کار و تلاش ماندگار هستند. آنها ضمن انجام امور جاری خانه، نقش به‌سزایی در تولید هنر - صنعت بومی و ملی دارند و به چرخه اقتصاد خانواده یاری می‌رسانند. تولیدات این هنر - صنعت در خود اشتغالی زنان، رونق صنایع دستی بومی، توسعه اقتصاد خانواده و جامعه و حفظ سبک زندگی بومی بسیار حایز اهمیت است.

جایگاه ویژه هنر - صنعت در فرهنگ و جوامع، به اندازه‌ای است که یکی از روزهای سال را به این نام نامگذاری کرده‌اند. در ایران، روز بیستم خرداد هر سال به نام روز جهانی صنایع دستی نامگذاری شده و دهه پایانی قرن بیستم از سوی سازمان ملل متحد دهه توسعه فرهنگی نام گرفته است.

هنر - صنعت یکی از نشانه‌های هویت ملی کشورها و حوزه مهم تلفیق هنر، صنعت و فرهنگ است که در این میان هنر - صنعت بومی بی‌بدیل و بی‌رقیب بانوان ایرانی، حاصل ذوق، هنر، سلیقه، ابتکار و خلاقیت سازندگان آنهاست که صبورانه آداب، سنن و در یک کلام پیام فرهنگی نسل‌ها را در محصولات تولیدی خود متجلی می‌سازند. از دیگر ویژگی‌های این هنر ارزنده ملی، غیر وابسته بودن، امکان توسعه آن در همه مناطق عشایری، روستایی و شهری، دسترسی آسان به مواد اولیه و ابزار کار ساده و ارزان، ارزش افزوده بالا، نداشتن آثار مخرب زیست محیطی، ایجاد درآمد مکمل، قدرت اشتغال‌زایی و... است که می‌تواند زمینه‌های رشد و اعتلای این هنر - صنعت را فراهم آورد. تولیدات هنر - صنعت بومی زنان نقش عمده‌ای در صادرات کشور نیز دارد؛

بافتنی‌های چوبی و حصیری سنتی؛ به کارگیری ابزارهای ساده جهت تولید ❖ ۳۷

صادراتی که منافع اقتصادی بومی و ملی را در پی دارد. در نتیجه به منظور همه‌گیر شدن بیش از پیش هنر - صنعت، می‌بایست ساز و کار مناسبی اتخاذ شود تا از همه ظرفیت‌ها و ارزش افزوده بالقوه این بخش نهایت استفاده صورت بگیرد.

از سوی دیگر، یکی از فرصت‌های مهم برای تحقق شعار سال گذشته (جهاد اقتصادی) و شعار سال جاری (حمایت از تولید ملی و تقویت کار و سرمایه ایرانی)، توجه و اهتمام ویژه به هنر - صنعت بومی و ملی است که با کمترین امکانات و با برنامه‌ریزی مدوّن، ظرفیت به حرکت درآوردن چرخ‌های بزرگ تولیدی - اقتصادی را دارند؛ تولیدی که مشارکت عمومی را می‌طلبد و حاصل آن سرمایه افزون‌تر و اشتغال‌زایی بیشتر است و سرمایه نیز با نیروی کار و تولید هویت می‌یابد؛ آن هم تولید ایرانی.

هنر - صنعت رابطه عمیقی با فرهنگ و سنت‌های منطقه‌ای دارد و منعکس‌کننده نوع زندگی هر یک از مناطق مختلف کشورمان است. این نوع تولیدات هر چند زمان‌گیر و دشوار هستند، اما ارزش و زیبایی منحصر به فردی دارند و همچون آینه‌ای روح تلاشگر یک قوم و ملت را به نمایش می‌گذارند.

هنر - صنعت بومی بانوان هنرمند ایرانی با گستردگی جغرافیایی، در تمام استان‌ها، شهرها و روستاها و ایلات و عشایر تولید می‌شود و فرهنگ استفاده از تولیدات کاربردی در زندگی روزمره اتفاقی است که به حمایت همه جانبه دستگاه‌های متولی نیازمند است.

توجه به صنایع هنری از فرصت‌هایی است که می‌توان با توسعه آن هم به ارتقای فرهنگ پربار ایران اسلامی کمک شایسته‌ای کرد و هم در سایه این توسعه، موجب رونق اشتغال، افزایش درآمد و همه‌گیر شدن جنبه کاربردی آن در جامعه شد.

تعریف صنایع دستی

از مجموعه تعاریف صنایع دستی، به نظر می‌رسد تعریف زیر که از سوی گروهی از کارشناسان سازمان صنایع دستی ایران ارائه شده است، دقیق‌تر و جامع‌تر باشد؛ چرا که با وضعیت فعلی این صنعت و هنر ارزنده انطباق بیشتری دارد:

صنایع دستی به مجموعه‌ای از هنرها و صنایع اطلاق می‌شود که به طور عمده با استفاده از مواد اولیه بومی و انجام قسمتی از مراحل اساسی تولید به کمک دست و با ابزار دستی صورت می‌گیرد که در هر واحد آن، ذوق هنری و خلاقیت فکری صنعتگر سازنده به نحوی تجلی یافته و همین عامل، وجه تمایز اصلی این گونه محصولات از مصنوعات مشابه ماشینی و کارخانه‌ای است.

ویژگی‌های صنایع دستی

- با توجه به تعریف فوق و سایر تعاریفی که برای صنایع دستی ارائه شد، می‌توان ویژگی‌های زیر را برای محصولات دست ساخته قایل شد:
۱. انجام قسمتی از مراحل اساسی تولید، به وسیله دست و ابزار و وسایل دستی. برای تولید هر یک از فرآورده‌های دستی، مراحل متعددی طی می‌شود، ولی انجام همه این مراحل به وسیله دست و ابزار و وسایل دستی الزامی نیست و چنانچه تنها قسمتی از مراحل اساسی تولید به این طریق انجام شود، محصول تولید شده با توجه به مواردی که در تعریف ذکر شد، صنایع دستی محسوب می‌گردد.
  ۲. حضور مؤثر و خلاق انسان در تولید و شکل بخشیدن به محصولات ساخته شده و امکان ایجاد تنوع و پیاده کردن طرح‌های مختلف در مرحله ساخت این گونه فرآورده‌ها.
  ۳. تأمین قسمت عمده مواد اولیه مصرفی از منابع داخلی.
  ۴. داشتن بار فرهنگی (استفاده از طرح‌های اصیل، بومی و سنتی).
  ۵. نبود همانندی و تشابه میان فرآورده‌های تولیدی.
  ۶. بی‌نیازی به سرمایه‌گذاری زیاد در مقایسه با سایر رشته‌های صنعت.

بافتنی‌های چوبی و حصیری سنتی؛ به کارگیری ابزارهای ساده جهت تولید ❖ ۳۹

۷. دارا بودن ارزش افزوده زیاد در مقایسه با صنایع دیگر.
۸. قابلیت ایجاد و توسعه در مناطق مختلف (شهر، روستا و حتی در جوامع عشایری).
۹. قابلیت انتقال تجربیات، رموز و فنون تولیدی، سینه به سینه یا مطابق روش استاد - شاگردی.

صنایع هنری چوبی و حصیری

منظور از این صنایع، حصیربافی، بامبوبافی، مروابافی، توکه‌بافی، سبدبافی، درج‌بافی، بوربابافی، چیغ‌بافی و دیگر فرآورده‌هایی هستند که برای تهیه آنها از الیاف ساقه و

شاخه‌های گیاهان مختلف استفاده می‌شود و بیشتر جنبه مصرفی دارند. محصولات حصیری ممکن است از برگ نخل (و همچنین نخل وحشی یا «داز»)، از ساقه گندم و برنج، از ترکه برخی درختان چون «بید» و «بید مرواری» و «ارغون» و نیز از «بامبو» تهیه شوند و این امر بستگی به آن دارد که کدام نوع از

این مواد اولیه در اختیار باشد یا صنعتگر در کدام نقطه از کشورمان به کار تولید فرآورده‌های حصیری پردازد.

حصیربافی در بیشتر نقاط روستایی ایران، بویژه در مناطق نزدیک به دریا، رودخانه و مرداب رایج است و ماده اولیه مورد مصرف حصیربافان را گیاهان خودروی حاشیه رودخانه‌ها و مرداب‌ها تشکیل می‌دهد. در بسیاری از مناطق نیز از ساقه گندم، جو، برنج و سایر گیاهان برای بافت حصیر استفاده می‌شود.

۴۰ ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

شیوه کار حصیربافان چنان است که ابتدا ساقه‌های یکنواخت و مناسب را جدا می‌کنند و برای هر بار بافت به نسبت میزان مواد اولیه‌ای که مورد مصرفشان قرار خواهد گرفت، بخشی از آن را در آب می‌خیسانند و سپس چند ساقه (۳ تا ۵ ساقه) را در کنار یکدیگر قرار می‌دهند و به کمک ساقه دیگری که به دور آن می‌پیچند، عمل بافت را شروع می‌کنند.

حصیربافان گاهی به نسبت نیاز یا به سفارش مشتری، بخش‌هایی از محصول را با ساقه‌های رنگ شده به وسیله رنگ‌های جوهری سبز، آبی، قرمز، بنفش و ... می‌بافند. حصیربافی به نسبت متفاوت بودن نوع مواد اولیه‌اش، موارد مصرف متعددی دارد و علاوه بر اشیایی که به صورت ظروف مصرفی چون جای نان، جای میوه، سطل زباله، کیف دستی، زنبیل خرید و ... تولید می‌شود، گاهی محصولاتی به صورت زیرانداز، پرده یا دیوار کوب نیز از سوی حصیربافان تولید می‌گردد.

در شمال کشور از ساقه گندم و گیاهانی چون «لیغ»، «سوف» و «ساریز»؛ در روستاهای اطراف میناب نظیر «گورزانک»، «چلو»، «بهمنی» و ... از برگ نخل؛ در اطراف دزفول از برگ نخل به همراه کانوا یا نخ اکریلیک؛ در استان سیستان و بلوچستان از برگ نخل وحشی موسوم به «داز» که گاه به همراه آن از موی بز نیز استفاده می‌شود، فرآورده‌های مختلف حصیری تولید می‌گردد.

تهیه و تولید انواع سبد با استفاده از ترکه‌های باریک و نازک درختان مختلف نیز بخش دیگری از فعالیت گسترده سبد و حصیربافی کشورمان را تشکیل می‌دهد.

در طبقه (واقع در ۲۰ کیلومتری مشهد) با استفاده از ترکه‌های درختی به نام

«ارغوان»؛ در شوش با بهره‌گیری از ترکه‌های «بید»؛ در روستاهای مراغه با استفاده از ساقه گیاهی به نام «موسن» (= چم)؛ در گیلان با به کارگیری ترکه‌های درختی به نام «بید مرواری»، انواع سبد را تولید می‌کنند.

بافتنی‌های چوبی و حصیری سنتی؛ به کارگیری ابزارهای ساده جهت تولید ❖ ۴۱

روش کار در همه موارد آن است که پس از قطع ترکه‌های درختانی که نام برده شد، اقدام به تفکیک آنها از لحاظ اندازه و قطر می‌کنند و بعد از تمیز کردن آنها و نیز جوشاندن ترکه‌ها (برای آنکه قابلیت انعطاف و خمش ترکه‌ها بیشتر شود)، با ابزاری ساده مثل کارد اقدام به تولید می‌کنند.

«بامبوفایی» نیز یکی دیگر از فعالیت‌های خاص حصیر و سبذبافی در ایران است. بامبو که در زبان فارسی به «نی خیزران» شهرت دارد، گیاهی است که در دامنه کوه‌ها و تپه‌هایی که دارای رطوبت ۶۵ تا ۹۰ درصد باشد، روییده یا کشت می‌شود. میزان رطوبت و حرارت موجود در منطقه و نوع خاک، تعیین کننده کیفیت و مرغوبیت بامبوست. هر چه میزان رطوبت و حرارت بیشتر باشد، کیفیت محصول بهتر خواهد بود.

گیاه بامبو که تاکنون بیش از ۶۶۲ نوع آن شناخته شده، دارای قطر و ضخامت‌های متفاوت است و در حال حاضر بهترین نوع بامبو در ژاپن و بعد در چین و کشورهای آسیای شرقی و هند روییده یا کشت می‌شود. در ایران می‌توان لیالستان لاهیجان، علی آباد (در فاصله رامسر و تنکابن)، سیاهکل و قاسم‌آباد رودسر را در زمره مساعدترین مناطق رویش بامبو به حساب آورد.

استفاده از بامبو برای تولید مصنوعات مختلف از زمان کشت چای در ایران رواج یافت و همزمان با بهره‌برداری چایکاران از مزارع چای، ساخت فرآورده‌های بامبو نیز در گیلان متداول شد و در حال حاضر نیز برخی از اهالی لیالستان به تولید انواع محصولات بامبو نظیر شکلات‌خوری، میوه‌خوری، کلاهک آباژور، جای نان، صندلی و انواع دیگر وسایل مصرفی می‌پردازند.

برای تهیه ظرف بامبو، ابتدا نی را که قبلاً خشک شده است، با اره نجاری به قطعات ۸۰ الی ۱۰۰ سانتیمتری در می آورند. اندازه این قطعات، متناسب با محصولی که می خواهند تولید کنند، متفاوت است. سپس با «داس»، نی‌ها را از وسط می برند و به صورت نوار درمی آورند و بعد لبه این نوارها را با وسیله‌ای که در اصطلاح محلی «ماشین» نامیده می شود، به عرض مساوی درمی آورند و پس از رنده کردن، آن را آماده بافت می کنند. کار بافت به طور معمول روی میزی انجام می شود که روی آن چند دایره به اندازه کف و ته ظرفی که می خواهند ببافند، قرار دارد. صنعتگران ابتدا دایره کف ظروف و سپس بدنه آن را می بافند. گاهی نیز برای وصل کردن برخی از قطعات به یکدیگر از مفتول‌های سیمی بسیار نازک استفاده می کنند و با انبردست معمولی آنها را به هم می پیچانند و در انتهای کار، تمامی اطراف نی را که معمولاً بزرگ و کوچک است، با قیچی مخصوص که به شکل قیچی باغبانی است، برش می دهند تا نی‌ها یک اندازه شوند و محصول، شکل یکنواختی پیدا کند. (یاوری، ۱۳۷۸: ۲۹۴-۲۹۳)

بافتنی‌های چوبی و حصیری سنتی؛ به کارگیری ابزارهای ساده جهت تولید ❖ ۴۳

سبببافی با نخل خرما

با استفاده از شاخه‌های برگ درختان خرما سبدهایی برای جای خشکبار و ... در ابعاد و اندازه‌های مختلف به وسیله زنان در شهر قصر شیرین کرمانشاه بافته می‌شود. این نوع بافتنی سنتی نیز مثل سایر بافتنی‌های جنوب و حصیری، سابقه‌ای بیش از سه هزار سال دارد. امروزه بازار این نوع بافتنی‌ها مناسب است و با ایجاد طرح‌های بهتر و مناسب‌تر، روز به روز به رونق آن افزوده می‌شود. (سپهر، ۱۳۸۸: ۱۵۷)

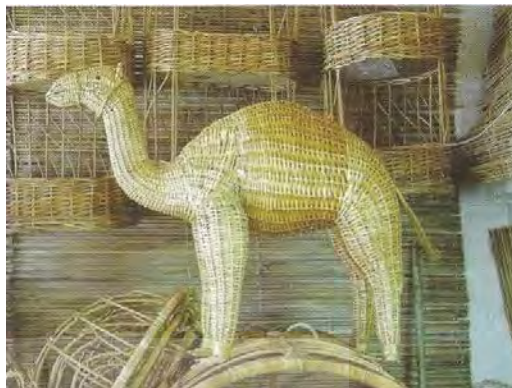
حصیربافی

از برگ‌های درخت خرما زیراندازهای نرم و راحتی در ابعاد مختلف به وسیله زنان و دختران بافته می‌شود. این بافته‌ها کاربردهای مختلفی به عنوان زیرانداز در آلاچیق‌ها دارد و معمولاً با استفاده از شاخه‌های رنگ‌شده گیاهی طرح‌هایی نیز در آن می‌زنند. این بافتنی سنتی بیشتر در شهرهای جنوب ایران و قصرشیرین از استان کرمانشاه انجام می‌گیرد. (سپهر، ۱۳۸۸: ۱۵۶)

در جزیره قشم از برگ خرما برای حصیربافی استفاده می‌شود. روستای سلخ نیز از جمله مکان‌هایی است که این هنر در آنجا رواج دارد.

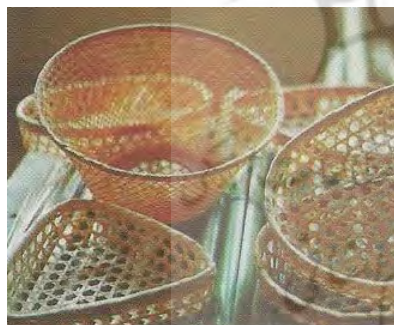
از میان انواع محصولات حصیری، می‌توان موارد زیر را نام برد:

تک یا زیرانداز حصیری؛ کتل که نوعی زنبیل است؛ حصیر بوریا که از نوعی نی که در درگمان می‌روئیده، تولید می‌شده و به عمار معروف بوده است؛ و سوند که حصاری برای مشخص کردن محدوده خانه بوده است. (کلانتری، بی تا: ۱۲)

در استان ایلام حصیربافی یا بافت بوریا یکی از قدیمی‌ترین صنایع دستی و شاید کهن‌ترین آنهاست. ابزار مورد استفاده در حصیربافی بسیار محدود است و از تعدادی ابزار ساده و ابتدایی نظیر

داس، انواع کارد سوهان، درفش، قیچی سوزن و... تجاوز نمی‌کند. این ابزار که به طور عمده برای قطع گیاهان و پیراستن آنها به منظور آماده‌سازی مواد اولیه مورد استفاده قرار می‌گیرد و گاهی نیز در حین تولید به عنوان وسیله‌ای کمکی امر ساخت را تسهیل می‌بخشد، دارای ساختمانی ساده است و آنچه بیشتر محصولات حصیری را شکل می‌بخشد، مهارت و ذوق دست‌اندرکاران است. (اسکندری، ۱۳۸۸: ۲۴)

در استان خوزستان، در بیشتر مناطق روستایی و عشایری، به واسطه وجود درختان خرما، حصیربافی وجود دارد. همچنین از نی‌های باتلاقی نیز برای بافتن حصیر استفاده می‌کنند.

این نوع حصیر در شهرها برای آویختن در جلوی پنجره مورد استفاده قرار می‌گیرد و عشایر برای حصار پشت چادرهایشان و همچنین ساختن لانه مرغ و خروس، بره و بزغاله و... از آن استفاده می‌کنند.

مهم‌ترین مراکز عمده حصیربافی در استان

بافتنی‌های چوبی و حصیری سنتی؛ به کارگیری ابزارهای ساده جهت تولید ❖ ۴۵

گیلان شامل شهرهای رشت، خمام، حسن رود، انزلی و منطقه لنگرود و رودسر است. (پایگاه اطلاع‌رسانی دانشنامه رشد)

درج بافی

درج، اصطلاح کردی و لری و یکی از بافتنی‌های چوبی است که از سوی زنان و مردان، با استفاده از شاخه‌های نازک بید، ارغوان و... به شکل استوانه با طول حدود یک متر و قطر پنجاه تا هفتاد سانتیمتر ساخته می‌شود. معمولاً از این بافتنی چوبی سنتی برای جای مرغ و خروس و جوجه‌ها استفاده می‌شود. کاربرد درج بیشتر به منظور حمل و نقل بهتر ماکیان در کوچ است تا بر اثر گرما و فشار و... از بین نروند؛ زیرا ماکیان نیاز به محفظه‌ای دارند که شیارهای زیاد داشته باشد تا در گرما تلف نشوند. در مواقع سرما نیز صاحب آنها بافتنی روی آنها می‌اندازد تا سردشان نشود. به این دلیل نیاز به ساخت این صنعت دستی در بین عشایر مناطق مختلف بیشتر حس می‌شده است. با توجه به اهمیت مرغ و خروس برای عشایر، داشتن خانه‌ای برای آنها ضروری به نظر می‌رسیده است. تولید این بافتنی کهن و باسابقه در گذشته بیشتر رونق داشت اما متأسفانه امروزه رونق خود را از دست داده است و این نوع صنعت دستی کمتر تولید می‌گردد. (سپهر، ۱۳۸۸: ۱۵۳-۱۵۲)

جاروبافی

در منطقه قصر شیرین از توابع استان کرمانشاه، با استفاده از برگ‌های درخت نخل، جاروهایی به شکل مستطیل افقی حدود ۴۰×۳۰ با دسته‌ای ۲۰ تا ۳۰ سانتیمتر بافته می‌شود. زنان با خیس کردن شاخه‌های بریده شده برگ‌های نخل، این جارو را می‌بافند و از آن برای جارو روی گلیم و فرش استفاده می‌کنند. جاروبافی از صنایع دستی سنتی مطرح استان‌های مختلف؛ بویژه گیلان، مازندران، خوزستان، کرمانشاه و... است که قدمت چند هزار ساله دارد و امروزه نیز از بازار به نسبت مناسبی برخوردار است. (همان: ۱۵۶)

کیوبافی

کیو که در سال‌های اخیر در استان خوزستان رونق فراوان یافته است، بیشتر در دهستان شهبون دزفول و روستاهای اطراف آن انجام می‌شود. مواد اولیه مصرفی در بافت کیو، برگ‌های خشک نخل که در اصطلاح محلی «کرتک» نام دارد و ساقه‌های نازک گندم است که «هلقه» گفته می‌شود. (پایگاه اطلاع‌رسانی سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری)

[چیت یا چیخ] بافی

چیت یا چیخ وسیله‌ای است برای حصار سیاه‌چادرهای عشایری. این نوع دست بافت سنتی شبیه حصیر است؛ با این تفاوت که در چیت از نقوش سنتی و متنوع استفاده می‌شود، اما در حصیربافی ماده اولیه به صورت خام مورد استفاده قرار می‌گیرد و روی آن کاری انجام نمی‌شود، یعنی بدون طرح و نقش است. در بافت چیت از پشم‌های رنگی و نقوش مختلف و متنوع استفاده می‌گردد و برای انجام کار به تجربه کافی و مهارت نیاز است. علاوه بر این، نی‌های به کار رفته برای بافت چیت، ضخامت بیشتری دارد و لازم است قبل از کار نی‌ها

بافتنی‌های چوبی و حصیری سنتی؛ به کارگیری ابزارهای ساده جهت تولید ❖ ۴۷

با مهارت خاصی تراش داده شوند. چیت در زندگی عشایر از اهمیت خاصی برخوردار است. از ملزومات اصلی افراد بزرگ ایل به شمار می‌رود. شهرستان‌های اسلام آباد غرب و گیلانغرب از عمده‌ترین مراکز بافت چیت به شمار می‌روند. روستاهای لته چقا «عسکرآباد» از توابع گیلان غرب دارای بهترین نوع چیت در طرح‌ها و رنگ‌های منحصر به فرد هستند.

مواد و مصالح اولیه چیت، نی تراش داده شده است که در کنار سرابه و برکه‌ها می‌روید و از مصالح بومی محلی به شمار می‌رود. چیت را با استفاده از موی بز و پشم‌های رنگی می‌بافند.

این هنر دستی عشایری از سوی زنان و به صورت گروهی و فردی بافته می‌شود و از صنایع دستی داری است که به صورت عمودی و از چوب‌های محلی برای ساخت دار آن استفاده می‌شود.

انواع چیت

چیت یا چیخ انواع مختلف دارد و در اندازه‌های مختلف ریز، متوسط، بزرگ و بزرگ‌تر، بنا به کاربرد آن، بافته می‌شود. هر اندازه چیت، برای کار خاصی، نظیر دور

سیاه‌چادر، دور آغل بره‌ها، حصار کلین (انبار) سیاه‌چادر یا دور کلنان (آبادارخانه) مورد استفاده قرار می‌گیرد.

مهم‌ترین و بهترین و هنری‌ترین چیت‌ها، چیت تپک است. بر خلاف سایر چیت‌ها که نی را به

صورت سالم به کار می‌برند و معمولاً از نی‌های ریزتر استفاده می‌شود، برای بافت چیت

تپک از نی‌های بزرگ استفاده می‌گردد. ابتدا نی را به دو لته شکاف می‌دهند و آن را می‌تراشند تا صاف شوند و سپس با استفاده از پشم‌های رنگی، زنان با ذوق، با الهام از نقش‌های سایر بافتنی‌های گذشته و تجربه‌های به دست آمده شروع به بافت چیت می‌کنند و البته در این راه گاه نوآوری‌هایی در کارهای جدید به نمایش می‌گذارند. با پیچاندن نخ‌های پشمی رنگی دور نی‌های تراش داده شده چیت را آماده و نقش‌های خود را اجرا می‌کنند. سپس آن را به طول هشت، ده تا دوازده متر و عرض حدود یکصد و هشتاد سانتیمتر تا دو متر می‌بافند و در پایان، اضافی‌های طول آن را با ابزار تیزی مرتب و یکنواخت می‌کنند و در آخر، دوار بافته شده را که حدود ده تا پانزده سانتیمتر عرض دارد و قبلاً به اندازه طول چیت بافته و آماده شده است، با دست به دور چیت می‌دوزند.

قدمت و سابقه چیت

براساس بررسی‌های به عمل آمده، نخستین زیراندازهای بشر نی‌های بافته شده است که دقیقاً چیت همین ویژگی را دارد. بنابراین، چیت نخستین زیرانداز بشری است. بعدها در تار آن، به جای نی، از نخ پشمی استفاده شد و گلیم به وجود آمد که شکل تکامل یافته آن، فرش است. بنابراین، چیت در ابتدا به عنوان زیرانداز مورد

بافتنی‌های چوبی و حصیری سنتی؛ به کارگیری ابزارهای ساده جهت تولید ❖ ۴۹

استفاده بود و سپس از آن به عنوان حصار سیاه‌چادر استفاده شد. تداوم آن تا به امروز به این علت است که این صنعت دستی کاملاً کاربردی است. علاوه بر این، این صنعت دستی از نی و موی بز و پشم بافته می‌شود. وجود موی بز در بافت چیت باعث می‌شود تا علاوه بر اینکه مقاومت آن در مقابل باد و باران و حمل و نقل بیشتر شود، تا حدودی از نفوذ حشرات موذی نظیر مار، عقرب و ... نیز به نزدیکی سیاه‌چادر جلوگیری کند، بنابراین امنیت افراد در داخل آن تا حدودی تامین می‌شود.

نقش‌های چیت

نقش‌های چیت معمولاً ذهنی است و با استفاده از تجربیات سایر بافتنی‌های گذشته و آموزش‌های استاد شاگردی است که فرا گرفته می‌شود. بسیاری از نقوش روی چیت نظیر نقوش دیگر هنرهای دستی، بی‌تأثیر از نقش‌های محیطی و سایر بافتنی‌ها نیست و الهام گرفته از طبیعت، محیط اطراف و آداب و رسوم و اعتقادات مردم منطقه است. از طرفی، بسیاری از نقوش روی چیت برگرفته از مسائل روحی و روانی بافنده است. از نقوش مورد استفاده روی چیت تپک، می‌توان به نقش‌های طاقه‌ای، طاووس، خروس، شکار عقاب، ستاره، غاز، آهو، گوزن، کبک و نقوش هندسی اشاره کرد.

رنگ

رنگ چیت‌ها معمولاً طبیعی است. به همین دلیل سال‌ها پس از بافت در مقابل آفتاب و باد و باران رنگ طبیعی آنها حفظ می‌شود. چیت‌هایی که حصار سیاه‌چادر و محل نشستن مردان است، رنگی و به رنگ‌های قرمز، قهوه‌ای، مشکی و سبز و نارنجی است. این امر در ایجاد فضای سنگین کمک بسزایی می‌کند. هر چند عشایر در میان گل و گیاه و رنگ‌های تند طبیعت زندگی می‌کنند، اما در بین عشایر مسائل اخلاقی به شدت رعایت می‌شود و به همین دلیل برای چیت قسمت مردان و مهمانان معمولاً از رنگ‌های سنگین استفاده می‌کنند تا وقار و متانت آن حفظ گردد. اما چیت حصار معمولاً از نی تراش داده نشده و از پشم طبیعی و موی مشکی بز است. برای حصار

۵۰ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

جاهای دیگر، معمولاً از چیت ساده یا ترکیبی از چیت تپک و چیت معمولی استفاده می‌شود. رنگ آن معمولاً قرمز و نارنجی با ترکیبی از سفید و سیاه است. استفاده بیشتر از رنگ گرم در این هنر دستی، برای ایجاد روحیه تلاش و کوشش و شور و نشاط بیشتر است. امروزه در روستاها هنوز در بین نوجوانان چیت بافته می‌شود و کاربرد دارد؛ هر چند روز به روز از تولید آن کاسته می‌گردد. (سپهر، ۱۳۸۸: ۱۳۲-۱۲۵)

چیخ‌بافی در استان ایلام از جمله صنایع دستی حصیری به شمار می‌رود و در بین اقوام مختلف ایلام معمولاً از لفظ چیت استفاده می‌شود. مهم‌ترین ماده در ساخت چیت نی است که ابتدا آنها را در مجاورت نور خشید خشک و سپس به دو نیم می‌کنند. نخ‌ها را از پشم گوسفند یا موی بز انتخاب می‌کنند که بعد از شستن و خشک کردن، آنها را می‌ریسند و تاب می‌دهند و سپس از آنها استفاده می‌کنند.

شیرازه یا سرکش نواری باریک است که به اندازه طول چیت می‌بافند و با نخ پشمی و سوزن به دو طرف چیت به صورت طولی وصل می‌کنند. دار کول (داربست یا دار) و سنگ‌های زاویه‌دار وسایل و ابزار کار هنر و فن چیت بافی هستند. (اسکندری، ۱۳۸۸: ۲۱)

زنان عشایر استان تهران چیت را از چوب درختان گز تهیه می‌کنند. بافت چیت به نسبت ساده و آسان است. می‌بایست چوب‌های به کار رفته صاف و تقریباً هم اندازه باشند و هنگام بافت از تعدادی نخ‌های محکم استفاده کرد که گاه برای ایجاد تعادل، بین آنها از سنگ به عنوان وزنه استفاده می‌کنند. برای بافت چیت که مدت زمان آن به نسبت کوتاه است، بافنده در حالت ایستاده این محصول را می‌بافد، چیت مصارف مختلفی دارد از جمله: سایبان برای بخش‌هایی از منزل (در قشلاق) و به عنوان دیوارپوش سیاه‌چادر (احسانی، ۱۳۹۰: ۲۴).

جمع‌بندی

صنایع دستی به مجموعه‌ای از هنر - صنعت‌ها اطلاق می‌شود که به طور عمده با استفاده از مواد اولیه بومی و انجام قسمتی از مراحل اساسی تولید، به کمک دست و ابزار دستی، موجب تهیه و ساخت محصولاتی می‌شود که در هر واحد آن، ذوق هنری و

بافتنی‌های چوبی و حصیری سنتی؛ به کارگیری ابزارهای ساده جهت تولید ❖ ۵۱

خلاقیت فکری صنعتگر سازنده به نحوی تجلی یافته و همین عامل، وجه تمایز اصلی این گونه محصولات از مصنوعات مشابه ماشینی و کارخانه‌ای است. (یاوری، ۱۳۶۲: ۴۵)

صنایع دستی (هنر - صنعت) هر قوم و ملتی، معرف ذوق و خلاقیت افراد در پاسخ به نیازهای مادی و معنوی در دوره‌های مختلف تاریخی است و هر کدام از این دست ساخته‌های بشری، بخش اعظمی از ویژگی‌های فرهنگی، اجتماعی، اقتصادی و سیاسی دوره خود را نشان می‌دهد.

صنایع دستی می‌تواند جمعیت کثیری (بویژه بانوان) را مشغول کار کند و علاوه بر اینکه اشتغال‌زایی بالایی را در کشور رقم بزند، فرهنگ غنی ایرانی را برای جهانیان به نمایش بگذارد.

سبک و فرهنگ زندگی دارای اهمیت بسیار است چنان که اسلام، خردورزی، اخلاق و حقوق را از محورهای اصلی فرهنگ می‌داند. شاید بتوان گفت که فرهنگ زندگی، متأثر از تفسیر ما از زندگی است و به این ترتیب، هر هدفی را برای زندگی تعیین کنیم، سبک خاص خود را به همراه می‌آورد. در این میان، صنایع دستی جایگاه ویژه‌ای در تدوین سبک زندگی اسلامی - ایرانی دارد و پیرو آن رسانه ملی با برنامه‌ریزی الگوی ملی می‌تواند استفاده از این هنر - صنعت کاربردی را به شیوه غیرمستقیم در زندگی مردم جاری و ساری سازد. زنان، مولدانی فعال‌اند که در فرآیند توسعه و ثروت سهم مهمی دارند چرا که با کار و تلاش خود، موجب افزایش درآمد خانوار، بالا رفتن رفاه خانواده، کاهش فشار مالی بر سرپرست خانواده و امنیت اقتصادی می‌شوند.

صنایع دستی بانوان به دلیل برخورداری از ویژگی‌های فنی ساده و بهره‌گیری از ابزارها و وسایل فناورانه آسان، به گونه‌ای است که امکان پرداختن به آن در جوامع شهری، روستایی و عشایری به صورت کارگاهی و خانگی وجود دارد. با مروری بر فعالیت‌های اقتصادی و هنری بانوان ایرانی در بخش صنایع دستی، گفته شد که آنان در بخش بافت‌های داری، دستگاهی، رودوزی‌ها، بافتنی‌ها، سفال‌سازی، نمدمالی، ابریشم‌کشی و دیگر صنایع دستی متبحر هستند و کالاهایی هنری و مصرفی - اقتصادی تولید می‌کنند. مشارکت بالای زنان در تولید صنایع دستی، علاوه بر کاربردی و سرمایه

۵۲ ❖ فصلنامه فرهنگ مردم ایران

اندوز بودن، پاسداری از اصالت و سبک زندگی ایرانی - اسلامی و انتقال هنرهای بومی و محلی به نسل آینده، می‌تواند راه حل مبارزه با بیکاری در مناطق مختلف کشور باشد و تأثیرات بلند مدتی بر توسعه اقتصادی و اجتماعی به جا بگذارد. پیرو آن، رسانه ملی نیز می‌تواند با بهره‌گیری از این گنجینه ملی و میراث فرهنگی، با مشارکت سازمان‌ها و نهادهای مسئول به اشاعه فرهنگ استفاده از این هنر - صنعت در زندگی روزمره بپردازد.

منابع

- اسکندری، مسعود (۱۳۸۸). **صنایع دستی ایلام**. ایلام: برگ آذین.
- سپهر، نصرالله (۱۳۸۸). **ناگفته‌های از صنایع دستی کهن (منطقه کرمانشاه)**. تهران: سازمان میراث فرهنگی و صنایع دستی و گردشگری.
- کلانتری، فریبرز (بی‌تا). **مجموعه نقوش گلابتون دوزی قشم**. قشم: سازمان منطقه آزاد قشم، معاونت سیاسی و گردشگری.
- یاوری، حسین (۱۳۷۸). **آشنایی با هنر ایرانی**. تهران: کانون پرورش فکری کودکان و نوجوانان.
- صنایع دستی در پایگاه اطلاع‌رسانی «دانشنامه رشد»:
<http://daneshnamehroshd.ir/mavara>
- صنایع دستی در پایگاه اطلاع‌رسانی «سازمان میراث فرهنگی، صنایع دستی و گردشگری»:
<http://www.ichto.ir/defauh.aspx?tobal=973>